

A románok újabb kori erdélyi betelepülése

A ROMÁN NÉP erdélyi betelepülésének és térfoglalásának megvilágítása kétségtelenül az erdélyi román népiségtörténetnek magyar szempontból egyik legfontosabb fejezete, mert alapvető kérdésekre ad feleletet: honnan, mikor és hogyan került Erdély földjére a román népelem, milyen okok tehették lehetővé a betelepülést s milyen következményekkel járt a románság itteni térfoglalása.* Erre a kutatásra a hitelt érdemlő történeti bizonyítékokban hiányos folytonossági (kontinuitás) elmélet mindinkább célzatos hangoztatása is ösztökélte a magyar történettudományt, ma azonban – a folytonossági elmélet tudományos cáfolatával¹ – kötelessége is a románság erdélyi kezdeteinek tárgyilagos bemutatása, levéltárainak ilyen szempontból való beható átvizsgálása s a napfényre kerülő s már kiadott történeti forrásanyag módszeres rendezése és feldolgozása.

A kérdés lényege egyébként az, hogy a folytonossági elmélet elvetésével, a ma rendelkezésünkre álló forrásanyag értelmében, a románság erdélyi jelentkezésének időpontja a középkor végére tolódik ki, térfoglalása csak a középkor legvégén ölt nagyobb méreteket, e térfoglalás jelentékeny része meg éppen az újkorra esik.

Sajnos az újabb kori román betelepülés kérdésének forrásanyaga ma még távolról sem annyira felderített, mint a középkori betelepülésé s ezért kell e kérdésről olyan vázlatos formában beszélni, mint azt nemrégiben Jakó Zsigmond² tet-

* Az erdélyi románság késő középkori történetéről éppen a Hittel hasábjain (VII. 77–92. l.) Tamás Lajos írt. A kérdés e részére nézve nála, illetőleg a tőle idézett munkákban találni bőséges adatokat. Míg az erdélyi románság középkori helyzetének történetével többen is foglalkoztak (l. uo. Balázs Eva, Iczkovits Emma, Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc munkáit és a Lukinich Imre, Gáldi László, Fekete Nagy Antal és Makkai László összeállításában megjelent *Documenta-t*), az újabb kori történet kérdéseivel részletesen és a rendelkezésre álló levéltári anyag felhasználásával még senki sem foglalkozott. Összefoglalásnak legjobb Jakó Zsigmond alább is idézett tanulmánya. Ő a kérdésre vonatkozó összes közléseket felsorolja, illetőleg felhasználja. – A románság terjeszkedésére nézve az idézett munkákon kívül sok elszórt adatot találhatni *Szolnok-Doboka vármegye monographiájában* (Dés, 1900–1905). Az avasi román települési vidék és általában a román népelem Erdélyen kívüli kelet-magyarországi történetére nézve műszertani szempontból is legjelentősebb tanulmány Szabó István *Ugocea megyéje* (Bp. 1937.). A helynévtörténeti következtetések felhasználására nézve l. az ő munkájában a Kniezsa István megállapításaira támaszkodó eredményeket, az Erdély című munkának ugyancsak Kniezsa írta fejezetét (Bp., 1940.), valamint saját helynévtörténeti tanulmányaimat, cikkeimet (az Erdélyi Múzeumban, az Erdélyi Tudományos Füzetekben és a Magyar Nyelvben 1930 óta).

¹ Vö. Tamás Lajos: A román nép és nyelv kialakulása. Hittel VII. (1942), 77–91. l. (Gazdag irodalmi utalással).

² Jakó Zsigmond: A románság megtelepülése az újkorban. »Erdély és népei« (szerk. Mályusz Elemér). Bp. 1941, 118–41.

te és teszem az alábbiakban magam is. De bármennyire is vázlatos e kép, mégis alapvető jelenségeket figyelhetünk meg és olyan összefüggésekre mutathatunk rá, amelyek a román népiségtörténet újabb kori erdélyi jelenségeinek végleges tisztázásához hozzásegíthetnek.

A magyarság pusztulása

AZ ÚJABB KORI BETELEPÜLÉS OKAIT vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ennek vannak egyrészt magából Erdély történetéből megérthető, másrészt rajta kívül eső okai.

A betelepülés egyik legfőbb oka a lakosság pusztulása volt. Már a középkori kun és tatár betörések, parasztmozgalmak, pestisek sem kímélték meg Erdély magyar lakosságát. A függetlenségét biztosítani akaró erdélyi fejedelemség végleges megszilárdulásának korát, a XVII. század fordulóját meg éppen Mihály vajda és Básta kíméletlen harcai vezetik be. A Bástával betörő zsoldos had a megfélemlítés célzatával, de céltalanul is kegyetlenül pusztított urat és parasztot. Mivel a hadak útja a forgalmasabb utak mentén vezetett el, e pusztítások elsősorban az itt megtelepedett magyar lakosságot érték. Nagyon sok magyar település sirját ásta meg ez a kíméletlen korszak. Hogy csak közvetlen közelünkben is mekkora lehetett e pusztulás, abból izelítőt ad az egyik ekkor elpusztított kalotaszegi magyar község, *Vársza* veszedelméről fennmaradt egykori feljegyzés. A magyarvalkói református pap, *Bányai András* 1605-ben így írta le Vársza pusztulását: »Valami német muskétás vitézkedő császár embere nagy tábort hozván a rác és német nemzetű hadakból Vársza ellen, hol Kende uramék és Vajda uramék nagy bátorságban valának, és tőnek nagy dülást az helyben, elannyira, hogy kő kövön nem maradna és ember is életben nem hagyatnék. Szegény orthodoxa (= református) ecclesiánk ekkora csapással süjtaték Istennek e helyen letelepedett nyája közt, ama kegyetlen spaniolus Basta nevű ember által – kit verjen meg az Isten...«³ Ez a Magyarvalkón túl fekvő kicsiny község sohasem heverte ki a pusztulást. Esetleg még életben maradt magyar lakói alighanem Magyarvalkóra húzódtak vissza, vagy a közeli falvakban széledtek el. Az elpusztult falu mellett a kalotaszentkirályi, zentelki és a magyarvalkói magyarság között megerősödött egy román falu: *Nagykalota*. Körüle elrománosodott a középkorban még magyar *Bökény* és *Incsel*; ez utóbbinak a helynevek tanúsága szerint 1439-ben még jelentős magyar helynek kellett lennie.⁴ Mikor folyt le e népiségtörténeti változás, pontosan nem tudjuk, de kétségtelen, hogy a Básta-féle pusztítás irtotta ki Vársza lakosságát. Ha az oklevelek tanúsága szerint egy ideig hihetőleg románokkal újratelepítve még tengette is életét, nemsokára nyomtalanul eltűnt az őt körülvevő havasalji románság tengerében. Ma Magyarvalkó határában egyetlen helynév őrzi emlékét.

Ha Kalotaszeg egyik félreeső falujában ilyen pusztítást vitt véghez a Básta-korszak, mennyivel inkább ki voltak téve a pusztításnak Kalotaszeg központi fekvésű falvai, azok a községek, amelyek Sebesvártól kezdődve Gyaluig a hadak országútjába estek. Már e korban megkezdődhetett Bánffyhunyadi közelében egy ma-

³ *Pesty Frigyes: Helységnévtár. XXII. 333b–338a (Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban Fol. Hung. 1114. sz.).*

⁴ *Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1913. V. 362.*

gyar község, *Remete* pusztulása; ez is a XVII. század folyamán tűnt el a kalotaszegi magyar falvak sorából; most Bánffyhunad határában egy pusztá helyet neveznek így. Kalotaszeg másik vidékén, a Nádas mentén is e tájt, vagy később a XVII. század folyamán pusztulhatott el a Méra közelében lévő *Andrásháza* és a Bács meg Szucság között fekvő *Boc*. *Andrásháza* újabban mint Mэрához tartozó település megint erőre kapott, önálló községgé azonban sohasem fejlődött.

Természetesen nemcsak magyar községeket pusztított el a Bástá-had, a pestis és az inség, hanem szász községeket is. A mezősegi Szászcencsen 1601-ben Apaffi Farkas és Mihály tizenegy jobbágyot vetett zálogba, tizennégy évvel később (1615.) azonban e falu már pusztán állt. A szász lakosság kipusztulása tehát kétségtelenül 1601. és 1615. között, alighanem a Bástá-korszak idején történt. A falu azonban nem maradt pusztán. Az Erdélyi Múzeumban a báró Huszár-család levéltárában fennmaradt 1640-ből egy oklevél, amelyet I. Rákóczi György, Apaffi Györgyné Petki Borbála számára Szászcencs árendájának elengedéséről állított ki. Ez az oklevél elmondja, hogy a régi időben e falut szászok lakták, de »az is a disturbiumban (zavargásokban) elpusztulván, utána *holmi moldvai és havasalföldi bujdosó oláhok telepedtek helyekbe*«. Az újonnan jöttek olyan szegények voltak, hogy éppen semmijük sem volt, szolgálni sem szolgáltak az Apaffiaknak, mindössze három-három rókabőrt adtak esztendőnként. Eppen ezért elrendelte a fejedelem, hogy a lakosokat sem tized adásra, sem a tized váltságát jelentő árenda megfizetésére ne kényyszerítsék.⁵

Ez az oklevél egy pillanatra fénysugárt vet a XVII. század elején elpusztult és újratelepülő Erdély népesedéspolitikájára is. A kipusztult földműves őslakosság helyét a bevándorló románság nincstelenjei foglalják el, s a birtokosok csekély szolgáltatásokkal, kedvezményekkel igyekeznek megtelepülésre bírni a lakosságot.

DE NEMCSAK AZ ELPUSZTULT FALVAKBA telepített románokat a birtokos nemesség, hanem e tájt egészen új román települések is keletkeztek. Egy ugyancsak 1640-ből való vallatásban például több tanú vallja, hogy »Küköllő vármegyében Fölső Bunon alól az Küköllő mellett... falu nem volt annak előtte, valameddig az Bethlen János uram atyja, Bethlen Farkas nem kezdé *azokat az oláhokat telepíteni*, hanem nagy berek és kaszáló rét vala az az hely Fölső Bunhoz való«. Ez újonnan alakult román falut nyilván kisebb terjedelménél fogva *Kis Bun*nak hívták. A vallók elmondták azt is, hogy a letelepedett románok »az háborúságos időben, még Bethlen Farkas idejében elszöktek onnan s urok azután kerestette és szólította őket vissza, kit innet, kit amonnan úgy hozatta haza és szállíttatta őket oda«. Ebből is látszik, hogy a még helyhez nem szokott, véglegesen meg nem települt románság mindig mozgolódott s a zavaros időkben részint kényszerből, részint kóborlási vágyból otthagya a csak imént feltört földet és az alighogy felépült házat vagy hurubát. Állandóan jövő-menő, kóborgó románokkal volt tele Erdély. Hiába igyekeztek a birtokosok kezeslevelekkel megkötni e nyugtalan népelemet, az ilyen kezeslevelek legtöbbje írott malaszt maradt: a román zsellér vagy jobbágy szökött, ha akart s ha tudott. A románság egymást segítette a szökésben; sokszor a kezességgel lekötött kezesével vagy kezeseivel együtt szökött el. Egy jóval

⁵ Vö. *Kelemen Lajos*: A szászcencsi oláhok. Erdélyi Múzeum 1912. 244–6.

⁶ Országos Levéltár. A Nemzeti Múzeum Levéltári osztálya. Bethlen-lt. 5465. cs.

későbbi (1773.) vallatás alkalmából, az egyik szászkeredi román zsellér, Rád Dumitru vallomása jellemzi legvelősebben a helyzetet: »Természete az olá nemzetnek egymást az elszökésre segíteni.«⁷

A XVII. SZÁZAD ELEJÉNEK PUSZTÍTÁSAI után a mintegy félévszázadnyi viszonylagos csend tehát a tömeges román betelepülés időszaka. A hanyatló önálló erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben megint újabb pusztítások seprík végig Erdélyt. Ezek közül a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata nyomában Erdélyre küldött török és tatár bosszuló hadak,⁸ később pedig a XVIII. század elején a kuruc-labanc pusztítások tettek legtöbbet a magyar lakosság fogyasztásában. E pusztítás nagyságát megint csak akkor tudom egy ilyen rövid összefoglalás keretében jobban szemléltetni, ha a hozzánk közel eső területek pusztulására terelém rá a figyelmet. Egyik historiásának-írónk, Kőröspataki B. János például »Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságba viteléről való rövid históriá«-jában leírja Kalotaszeg pusztulását is. Közvetlen közelünkben Gyalu és Bánffyhunjad pusztulását emeli ki, de máshonnan tudjuk, hogy ugyanakkor elpusztult Kőrösfő és hihetőleg még több kalotaszegi község is. Alighanem igaz van Kőröspatakinak, aki valóban röviden így foglalja össze e terület pusztulását:

*Együtt veszel véle te is Kalotaszeg,
Kiben az ifjúság volt mint virágsereg,
Belőled elvitt nép mostan csak kesereg,
Kiknek étek-itok az keserű méreg.⁹*

E második nagyobb pusztulás a századeleji első után megpecsételte néhány kalotaszegi magyar község sorsát. Ekkor apadt meg a kalotaszegi községek magyar lakossága, ekkor s a rákövetkező kuruc korszakban pusztulhatott el véglegesen a már előbb említett Bánffyhunjad melletti *Remete* is. A távolabb eső falvak magyar lakossága ekkor kezd a rosszabb földű, hegyesebb, erdősebb területekről a völgyek felé húzódni, helyükbe a havasalji román falvak lakói, illetőleg a havasi román pásztorok nyomulnak. Így néptelenedik el és a XVIII. század végéig el is románosodik egy kalotaszegi Árpád-kori magyar település: *Deréte* is. A ma már teljesen román faluban azonban még most is megmutatják az érdeklődőnek a »magyar« (= református) templom helyét.

Az egészében elpusztult vagy megfogyatkozott községek mellett a többi kalotaszegi falu is szenvedett e válságos században. Sok község lakói panaszkodhattak volna el azt, amit 1798-ban a bábonyiak mondanak földesurukhoz, gróf Vass Sámuelhez írt kérvényükben: »Az veszedelmes, gonosz időkben s az országnak sok viszontagságaiban és változásaiban« helységükkel együtt sok-sok magyar helység és eklézsia pusztult el, de a kevesen megmaradtak hazajöttek, új életet kezdtek, itt-ott újra megszaporodtak.¹⁰ A pusztulás azonban nagyobb volt s a már ott lévő

⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Gr. Lázár-lt.

⁸ Nem kell elfelejtenünk azt sem, hogy a török hódoltság területe a XVII. század második felében egészen Kolozsvár szomszédságáig terjedt. A kalotaszegi falvak a Váradon lévő töröknek adóztak, sőt például a Kolozsvártól északra levő Kajántó is a töröknek fizetett adót. Ugyanakkor a szertelen adóztatással és kíméletlenséggel a török pusztította, illetőleg elvándorlásra készítette a lakosságot.

⁹ Erdélyi Múzeum, 1931. 146. l. és Erdélyi Tudományos Füzetek 36. sz. 18. l.

¹⁰ Erdélyi Múzeum, 1939. 41. l. és Erdélyi Tudományos Füzetek 104. sz. 9. l.

románság jobban szaporodott hogyszem a magyarság felvehette volna vele számban a versenyt. Különben is a XVII. század utóján a pillanatnyi számbeli erőre kapás megtorpant az újabb viszontagságok és veszedelmek jöttén. Ez jórészen a XVII. század végi és a XVIII. század eleji kuruc-labanc veszedelem és a pestis volt. Amit az egymás párthívei vagyonaiban, jobbágyaiban is pusztító kuruc és labanc megkímél, megtizedeli, megötödöli, harmadolja vagy másodolja a pestis. A betelepülő románság előtt tehát a XVII. és a XVIII. században a törökkel, tatárral, Bástával és havasalföldi románnal együtt versengve a kuruc-labanc és a pestispusztítások vágnak utat. A pestis pusztításaitól is elsősorban a hadak útjában lakó magyarság szenved. Ennek a vérsnek arányaira nézve csak néhány Kolozs megyei adatot sorolok fel az 1711. körüli pestisről: Visán 292, Alsószováton 229, Faragón 173, Tancson 170, Pusztakamaráson 170, Szováton 144 és Kisfülpösön 148 ember esett e pusztításnak áldozatául. Ez pedig azt jelenti, hogy a fenti, jobbára magyar községek lakosságának négyötöde, háromnegyede, olyiknak legalább is fele elpusztult.¹¹ Hogy ez milyen hatással lehetett aztán a népiség kicserélődése terén, arra nézve jellemző adatot idézhetek éppen az aránylag kisebb pusztításon átesett Szász- vagy Kisfülpösre vonatkozó 1772-i vallatásból.

»...Mivelhogy (a faluból) a szászok elpusztulván, a magyar ülte volt meg, a magyar is ennek utánna elpusztulván, Musnai Bán Pál templomhelyet adván az oláságnak, az oláság megszaporodván, olá papot hoztanak, magyar pap nem lévén, ők (ti. az oláhok) azóta papjuknak mind rétet, mind szántóföldet adtanak a falu közönséges (közös) földéből, a mienknek (ti. a reformátusnak) pedig nem adtanak mind e mai napig... a szentandrás fordulóban... az oláhok adtanak a magok papjuknak, a magyarok itt is föld nélkül maradtanak, sőt még a magyar eklézsiának is elvették felét a Rósás nevezetű helyben, amelyet ma is bír az unitus olá pap.«¹²

A románság földesúri pártolása

KISFÜLPÖS ESETE nem egyedülálló ez időben. Másutt is megtaláljuk, hogy a jövevények így erőre kapva, számbeli súlyukban megnövekedve, elbizakodva, az egyre fogyó magyar és szász lakosság kezéből szépszerivel, de erővel is kivették a földet és saját egyéni vagy közösségi céljaikra fordították. Mindez természetesen nem történhetett meg a földesúr segítsége vagy legalább is jóindulatú elnézése nélkül. Nem is történt ez másként, mert ezt a jóindulatot eleve biztosította az, hogy a birtokosoknak földjeik műveléséhez munkaerőre volt szükségük. Márpedig a betelepülő románság engedelmes és hajlítható munkaerőnek bizonyult; alkalmasabbnak és felhasználhatóbbnak, mint a számbelileg úgy is megfogyatkozott magyar jobbágyság. Nemcsak az erdélyi népiségtörténet mai kutatójának, hanem az egykorúaknak is feltűnt az, hogy a magyar nemesség bizonyos ellenszenvvel viseltetett magyar jobbágyaival szemben és előnyökben, kedvezményekben részesítette a románt. »E szörnyű folyamat kiindulópontja – az egykorú erdélyi megfigyelő véleménye szerint – a magyar paraszt makacs természetében keresendő, mely képelené teszi a földesúri terhek oly készséges, görnyedt vállakkal hordozására, mi-

¹¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Br. Wesselényi-lt. – Vö. még Erdélyi Múzeum, 1937. 15. 1. és Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. 17. 1.

¹² Erdélyi Protestáns Lapok 1906. 351. 1.

ként a románoktól tapasztalható. A magyar jobbágy ezenkívül – anyanyelve és szabadságban élő rokonai segítségével – ismeri a törvények előírásait, tudja, milyen szolgálatokkal tartozik földesurának s ezért a jogtalan követeléseket rendszerint megtagadja. Ez a magaviselet a földesurat arra készíti, hogy magyar jobbágyát telkéről eltávolítsa s helyébe román családot telepítsen.«¹³ Az egykorú szemlélő észrevételén nincs mit megcáfolni és nincs mit magyarázni. Az erdélyi magyar nemesség ajkán még a múlt században is valóban közmondásszerű szólás volt: »Oláh jobbágy zsiros bődön, magyar jobbágy veszekedő társ«.¹⁴

A román jövevények iránt való rokonszenvet nagyban megnövelte az, mikor a XVIII. századfordulón a románság egy jó része a római egyházhoz csatlakozott. A görög katolikus románnak a más vallású magyarral szemben való megerősítése most már egyetemes katolikus egyházi érdek is. Hiába tiltakozik például a dési tanács a XVII. század végétől jelentkező román jövevényeknek a városban való letelepülése ellen, a katolikus gróf Kornisok és a még buzgóbb Henterek a XVII. század végére felsőbb nyomással kieroszakolják a várostól a románok betelepülési engedélyét. A dési görög katolikus templomban *egészen az 1919-i uralomváltásig* őrizték is hálából a Henter-család címerét.¹⁵

A ROMÁNSÁG FÖLDESÚRI PÁRTOLÁSÁNAK még csak két esetét említem fel. A XVIII. századeleji kuruc-labanc pusztítások nyomában elnéptelenedett Szásznyíresen a század vége felé annyira erőre kap az újonnan betelepült románság, hogy száma meghaladja a református magyarság számát. Az erőre kapatásban nagy része van a falu birtokos családjának, a gróf Kornis-családnak. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó elveszi a református pap tizedjárandságát, az ún. quartát és a görög katolikus román papnak adja, ugyancsak az ő engedelmeiből elveszik a románok a református pap rétyjét. Az, hogy a görög katolikus román egyházat el látják a Kornisok papi földekkel, segítik temploma és egyházi épületei felépítésében, már természetes folyománya és nem ritka módja a földesúri pártfogásnak.¹⁶

A gróf Lázárok gyergyai birtokai közül a Szárhegyhez tartozó területen alakul egyik román településsel kapcsolatban is 1773-ban a következőket jegyzi fel az összeírók: »...Az itt Várhegy alján való beszerika helye és a mellette való parochiának, két popának és egy daszkulynak való házhelyek... néhai gróf Lázár Ferenc úr önegységától conferáltattanak (= adattattak) volna azért, hogy az emberek templomot építvén annak kedvéért többen szaporodjanak, amint az oláh popa referálja.«¹⁷ Ez a kívánság be is teljesedett, s a XVIII–XIX. század folyamán Gyergyó északnyugati felén nemcsak az itt említett Várhegyalja, de Galóca, Salomás, Kanás és bennebb a keleti részen egész sor román település keletkezett.¹⁸

¹³ Az idézet *Berlász Jenőnek A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttérére* című tanulmányából való. (A Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IX. 27. – Idézi *Jakó* is: i. h. 133.)

¹⁴ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. *Kemény József*: Collectio Manuscriptorum. Tom. XXX. Varia (Az oláhok nyelvemlék társaságáról szóló kéziratában).

¹⁵ *Mánzat George*: Istoria Românilor din orașul Dej. Szamosújvár, 1921. – Ua.: Monografia orașului Dej. Beszterce, 1926. 51. kk.

¹⁶ Vö. Erdélyi Múzeum 1937. 16. I. és Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. 18. I.

¹⁷ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. A Gr. Lázár-lt. 1773-ból való gyergyai összeírásban.

¹⁸ Vö. tölem: »Gyergyó helynevei a XVII–XIX. Században«. Bp. 1940. A Magyarország Földrajzi Nevei című sorozat 1. sz. 5. kk.

Amint látható tehát, nemcsak a vármegyékben, hanem a székely székek területén is kirívóan látszanak e román jobbágypartoló magatartás népiségtörténeti következményei. A székelység között eredetileg nem volt jobbágyosság. Csak később honosodott meg a szabadságához ragaszkodó székelység sokszor panaszkodó sérelmeként a nagyobb székely földesúri birtokokon a jobbágyosság és zsellérség intézménye. Természetesen e jogfosztás nyomában keletkezett kisebb tömegű székely jobbágyosság nem volt elégséges ahhoz, hogy kielégítse a székely nagybirtok munkaerő-szükségletét. Ennek következménye az, hogy a XVII. század vége felé a Székelyföldre is kezd beszivárogni a románság. A birtokosok szívesen látták őket, csak a székelység nem nagyon örvendett a rendetlen életet élő, a más tulajdona tiszteletének elvével akkor még nem nagyon ismerős jövevények betelepülésének. Mikos Kelemen faluja, Zágon például 1721-ben olyan veszedelmesnek tartja a falu határán jelentkező románságot, hogy végzést hoz ellene: »...Mivel falunkban sok jövevény oláhok mind az múlt esztendőben, mind pedig ez jelenvalóban származtatnak, kik miatt is az elmúlt 1720. esztendőben határunkon s falunkban is s marháinkban sok kárunkat tapasztaltuk lopás miatt, azért végeztük mind közönségesen falustól megegyezvén, hogy ez napságtól fogva valamennyi marhabeli kár falunkban és határunkon az lopás miatt történik, azt közönségesen az itt lakos oláhok fizessék meg, ha az tolvajt az falunak kezébe nem adhatnák; hogyha pedig az tolvajt, az ki miatt az lopás esik, az falunak kezében adhatják, az falu tartozzék kezéhez venni az tolvajt, és így az oláhok az kár fizetéstől immunisok lesznek, ha megbizonyosodik, hogy az lopás amiatt az ember miatt lött, az kit ők kézhez adnak.«¹⁹

A románság ellen azonban csak olyan helyeken tudott védekezni a székelység, ahol a szabad székelység többségben volt. Itt, ha le is telepedett és meg is gyökeresedett a román betelepülő, utódai már elszékelyesedtek. A székelyek román voltának Jorga Miklóstól és másoktól tudományosan is bizonygatott meséje az ilyen szórványos elszékelyesedés helytelen értelmezése és szándékos megnagyítása révén keletkezett. A székely falvak maguk nem szívesen fogadták be a románságot. Megerősödni és elszaporodni csak ott tudott, ahol a nagyobb földesúri birtokok is segítették a folyamatot. A románság erőre kapásának jellegzetes területe Gyergyó. Itt, a gyergyói lapály kiszélesedő medencéjében a székely községek a XVI. század végéig már mind kialakultak. A mai Gyergyó területén vannak azonban román községek is, de ezek jobbára bent a havasok irtásain, a félreeső folyóvizek völgyeiben keletkeztek. Lenn a Maros völgyében a XVIII. század végéig csak két román település létesült, délen *Vasláb*, északon meg *Várhegy* vagy *Várhegyalja*. Mindkettő a szárhegyi gróf Lázár-család telepítésének eredménye. A többi román község, illetőleg település részben a Maros mellett, részben a Kisbeszterce meg a Békás és mellékvizei mellett mind a XVIII. század legvégén, illetőleg a XIX. század folyamán keletkezett és erősödött meg. Legtöbbje még ma sem olyan zárt faluformában élő települési közösség, mint amilyenek például a Maros medencéjében, a gyergyói síkság székely falvai. A havasokon legeltető román pásztorok irtásokba telepedett, össze nem függő szórványtelepüléseinek elpettyegtetett foltjai tartoznak egy-egy központi maghoz; itt is gyakran a központi település a másodlagos és nem a havasokban elszórt házcsoportokból álló szórványtelepülések.²⁰

¹⁹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Br. Szentkereszthy-Ist.

²⁰ Vö. tőlem: »Gyergyó helynevei« 9. kk.

A román pásztorok és jobbágyok vándorlása

MINDEDDIG SZÁNDÉKOSAN NEM SZÓLTAM bővebben arról, hogy honnan, milyen területről települt be Erdély földjére a románságnak az a része, amelyet újabb kori betelepülőknek kell tartanunk.

Nyilvánvaló dolog, hogy Erdélynek már a középkor utóján is tekintélyes román lakossága volt. Szolnok-Doboka megye északi fele, Beszterce-Naszód megye északkeleti lakott része, az Erdélyi Érchegeység vidéke, Brassó, Fogaras, Szeben és Hunyad megye tekintélyes része tele volt szórva már a középkor végén román telepekkel. A hadak és a pestis pusztító útjától messze, az eldugott patak völgyekben, meg havasok alján meghúzódó románság természetes emberszaporulata e nép számára hatalmas kirajzási lehetőségeket biztosított. Mikor aztán az előbb legalább nagy vonásokban jellemzett pusztítások és pusztulások bekövetkeztek, e szaporulat kiáramlott a völgyekbe is, az eddig románoktól nem lakott területek felé. A Kőrös-vidék kalotaszegi része például jobbára a Gyalui havasok aljában meghúzódó kis román falvak lakosságából fogadott be rajokat. Úgy látszik azonban, hogy a Gyalui havasok keleti lábánál már az újkor elején is meglévő román vagy részben román falvak, mint amilyen pl. Hideg- és Melegszaamos (régén Hévszaamos) is, elsősorban a havasokon át Abrud és Topánfalva vidékéről átszivárgó román pásztornépességgel frissültek fel. Innen jutott többek között a XVIII. század közepén a Nagykapus feletti Gesztrágyra és a Kőrös völgyében fekvő Csucsára is. A gyalui uradalom XVII. század közepén történt összeírásaiból tudjuk, hogy ekkor még hatalmas, egész Biharig terjedő erdőségek tartoztak Gyalu várához. Ez erdőségek tisztásain Topánfalva környékéről, az Aranyos forrásvidékéről való román pásztorok legeltettek bizonyos, a juhok és disznók száma szerint megszabott szolgáltatások vagy egyébként megállapított évi fizetség ellenében. E pásztorok letelepülései révén keletkeztek a Gyalui havasok román községei, nem előbb mint a XVIII. század első felében. A gyalui uradalom összeírásai itt még 1720 táján is csak valamelyik havasalji községhez tartozó havasi részeket emlegetnek és nem külön román községeket.²¹

Emellett azonban már a XVII. század elejéről kimutathatjuk, hogy Erdély lakossága egyelőre pontosan meg nem állapítható mértékben szaporodott a román fejedelemségekből jövő betelepülőkkel is. A déli részekbe inkább Havaselvéről (Olténia, Munténia), a Székelyföldre, Közép- és Észak-Erdélybe meg inkább Moldvából jöttek bevándorlók. Ezek azonban sokszor nem felejtik el szülőtte földüket, vissza-vissza kíváncsiaknak, sőt vissza is vándorolnak őseik földjére. Ha letelepednek, nem egyszer ki is kötik, hogy szabad visszamenniük régi lakóhelyükre. Például mikor 1646-ban a Kolozs megyei Szilkuton Gerendi Márton halálával számba veszik az ottani részbirtokot, két zsellére, Moldován Tódor és Mihály neve után odairják az összeírók: »Ezek a zsellérek negyedik hétben szolgálnak, úgy kötötték magokat, hogy Moldovába hazamehetnek, ha akarnak, de másuvá nem mehetnek.«²² Megtörténik az is, hogy a betelepülő nincs megelégedve az új települési hellyel vagy valami törvénytelenéget követ el, ekkor minden kötés vagy szerződés ellenére szökik, amerre lát. A román fejedelemségek kizsákmányoló, szinte rab-

²¹ E fejtegetések az Erdélyi Nemzeti Múzeum Gr. Bánffy I. Nemzeti levéltára gyalui urbáriumainak adatain alapulnak.

²² Országos Levéltár. Kolozsmonostori konvent It. Urbarium 26.

szolgatartó bojárgazdálkodása elől Erdélybe menekülő román tömegek így teljesen megbolygatják az erdélyi jobbágy- vagy zsellérlakosságot is. A pusztítások következtében amúgy is megzavart régi lakosságot mindegyre vándorlásra ösztökéli a megélhetés nehézsége, az udvarbírák és tisztek kapzsisága, kegyetlenkedése. A régi lakosság még jobban szenved, mint az újonnan megtelepülni akaró, hiszen az újat kezdetben dédelgetni kell, hogy megmaradjon. Magyarányú jobbágyszökések, -vándorlások jellemzik a XVII–XVIII. századi Erdély népiségtörténeti helyzetképét. Az elszököttek új helyükön nevüket is megváltoztatják, hogy rájuk ne akadjanak. Például az Erdélyi Múzeum báró Szentkereszthy levéltárának egy 1723. évi forrásából tudjuk, hogy valamikor a megelőző években a Havasalföldről Zágónba jött mint szabad ember Dombucza Sztojka, ott megtelepedett, fia, Dombucza Fatuly néven elszökik, mikor keresztetik, már a Partiumban, Zilahon lakik és Szócs vagy másként Fosztó Jánosnak hivatja magát.²³ Az ilyen névváltoztatásnak se szeri, se száma. A román jobbágy vagy zsellér, mint az előbbiekből is láthatjuk, magyar nevet vesz fel, a magyar pedig román, hogy az üldözéstől megmenekedjék.

A személy- és helynevek bizonyossága

A MAGYAR ÉS SZÁSZ LAKOSSÁG pusztulásának, illetőleg a románság újabb kori betelepülésének bizonyítékait a levéltárak őrzik. A népiségkutatónak tehát minél több ilyen adatot kell kibányásznia, hogy meg tudja rajzolni a népiségtörténeti változások folyamatát, az egymás után jövő vagy egymás mellé telepedő népelemek elsőbbségért folytatott harcának képét. Részben a levéltári anyag pusztulása, részben más körülmények is legtöbbször lehetetlenné teszik, hogy ilyen közvetlen bizonyítékokat kapjunk a lakosság pusztulására, illetőleg a lakosság cseréjére vonatkozólag. Ilyenkor aztán közvetett bizonyítási eljáráshoz kell fordulnunk. Levéltárainkban aránylag nagy mennyiségben maradtak fenn olyan összeírások, melyek egyes falvak vagy egy-egy uradalomhoz tartozó falucsoportok épületeinek, földjeinek, jobbágyságának, a jobbágyok szolgáltatásainak, a birtok jövedelmeinek felsorolását (*conscriptio, urbarium, inventarium*) tartalmazzák. Az ilyen összeírásokból ránk maradt jobbágynévsorok és a földterületek felsorolásakor előkerülő határ-résznevek a legjobb közvetett bizonyítékai annak, hogy milyen nemzetiségű, sőt sokszor honnan származó nép ülte meg először azt a falut és nevezte el a határ részeit. Ha pl. egy falu vagy egy falucsoport összeírásában előforduló jobbágynevekből magyar lakosságra következtethetünk és mellette a határrésznevek, a helynevek is magyarok, lehetetlen más következtetésre jutnunk, mint arra, hogy azt a települést először a magyar ülte meg. Ugyanígy beszélnek a szász és román személy-, illetőleg helynevek. Ha a magyarságé az elsőbbség, de a későbbi összeírásokban már román nevek is előkerülnek, hozzávetőlegesen meg tudjuk állapítani a románság idekerülésének valószínű időközét: a két forrás éve közötti időszakot. A jobbágynevek sokszor még arról is tájékoztatnak, hogy a jobbágy honnan került ide. A gyakran előforduló *Moldován, Muntyán, Olyán* név Moldvára, Munténiára, Olténiára vagy legalább is az Olt vidékére, a *Muresán* Máramarosra vagy a Maros vidékére, az *Abrudán* Abrud környékére, a *Krisán* legtöbbször a Kőrös mentére

²³ Erdélyi Nemzeti Múzeum. Br. Szentkereszthy-lt.

utal és így tovább. Ehhez sorakoznak aztán útmutatóul az egyes falvak nevéből képzett román családnevek, mint amilyen a Fenes falunévből a *Fenesán*, Széplakból a *Szeplekán*, Fejérből a *Fejurgyán*, Borsából a *Borsán*, Apahidából az *Apahidán* stb.

Ha valamely faluba tömegesen kerültek román jövevények, az összeírások helynévanyagában is rövidesen meglátszik otlétük. Az új települők kezdetben maguk is a régi lakosság alkotta helynévanyagot használják, természetesen rendre kisé vagy jelentékenyen átalakítják az egyes helyneveket, majd maguk is új neveket alkotnak. Ha a népiségváltozás folyamata az őslakosság teljes vagy részleges kicserélődésével végződik is, a nevek tovább őrzik az először otlakó nép emlékét. Az *Akastău*, *Buigăit*, *Hagău*, *Hed'esved*, *Kapus*, *Petermezău*, *Sarastău* nyilvánvaló, hogy a magyar *Akasztó*, *Bojgó*, *Hágó*, *Kapus*, *Hegyesvőgy*, *Pétermező* és *Szárasztó* helynév román szájra átkerült alakja. De a szakember előtt az is nyilvánvaló, hogy a román *Varazlik* a Ravaszlik, a *Borzika* a Borzlik, a *Csárábok* a Cserebokor, a *Hárámbok* a Hárombokor, a *Tyozepár* a Középarók, a *Tyuzosa* a Közös román ajkon elváltozott alakja, bár nehezebben ismerhető fel.

HOSSZÚ ÉVEK levéltári kutatása, néhány falu és vidék, különösen Gyergyó és Kalotaszeg népiségtörténeti vizsgálata, az erdélyi jobbágyviszonyok részleges ismerete tette lehetővé ez adatok csoportosítását. Vázlatos kép ez a románok újabb kori erdélyi betelepüléséről, azonban remélhető, hogy a most meginduló rendszeres népiségkutatás részletesen és kimerítően tisztázza majd e település folyamatát. Időszerű politikai szempontokra nem vagyunk és nem is lehetünk sohasem tekintettel, nem tehetünk azonban arról, ha a kérdés igazságos tisztázása sok olyan tévhitet, tudatlanságból vagy rosszul értelmezett nemzeti érdekből terjesztett történeti álgazságot megdőnt, amelyet politikai célok szolgálatára és igazolására eszeltek ki.

SZABÓ T. ATTILA